

Vrijheid, gelijkheid en broederschap

Op het eerste gezicht lijkt dat tamelijk zwaar op de hand; vooral op een zomerse zondagmorgen. Vrijheid, gelijkheid en broederschap: alleen al de beide eerste termen van deze democratische geloofsbelijdenis zijn in staat hele werelden op te roepen. Het is helemaal niet zo moeilijk, een groot deel van de geschiedenis, vooral van ons werelddeel, rond deze begrippen te groeperen. Meer dan tweeduizend jaar zijn wij hier in Europa al bezig, nu eens hier dan eens daar, met meer of met minder succes, die twee grote menselijke aspiraties in een of ander opzicht te benaderen, of te verwerkelijken. Ga daar maar eens aanstaan, op een vroege Zondagochtend. En over de broederschap spreek ik dan nog niet eens.

Maar het wordt allemaal een beetje anders, een beetje lichtvoetiger, wanneer we die woorden in het Frans vertalen en dan bedenken, dat het vandaag de Veertiende Juli is en dat er vanavond in Parijs, op het eind van de nationale feestdag, op de pleintjes en de terrassen daar in de Ville Lumière gedanst wordt, ter ere van Quatorze Juillet. Liberté, Egalité et Fraternité, er zit stellig meer muziek en meer rythme in, dan in de Nederlandse equivalenten. Ik weet niet, of er 's morgens of 's middags op deze Franse tekst zwaar gepreekt of vurig getoast wordt, daar in Parijs. Maar wel kan men aannemen, dat dansers en danseuses zich in hun vaart door niet al te veel politieke en historische bagage zullen laten hinderen.

Enigszins anders moet het wel geweest zijn, toen Parijs voor het eerst dit feest inwijdde. Dat was de 14e Juli 1790, één jaar na de val van de Bastille, symbool van de ineenstorting van het Ancien Régime. Die geschiedenis, een van de kernpunten uit de Grote Franse Revolutie, hier nu weer op te halen, laten we achterwege. Genoeg zij te releveren, dat de bestorming van de Bastille, deze gevangenisburcht, door het volk van Parijs in 1789, een streep zette onder eeuwen van feodale druk en vorstelijke waan en het uitzicht opende op een nieuwe wereld van groter vrijheid en meer menselijkheid. In dat teken stond het Federatie- of Broederschapsfeest, dat een jaar later op het Champ de Mars bij Parijs werd gevierd en waaraan bijna een half miljoen mensen deelnamen. Maanden van ingespannen arbeid waren er aan voorafgegaan, arbeid in materiële en in geestelijke zin. Want de Parijzenaars hadden van hoog tot laag in edele wedijver meegewerkt aan de omvorming van het Champ de Mars tot één groot amphitheater om heel de natie er a.h.w. te kunnen ontvangen. Maar ook de Nationale Vergadering had die maanden gewerkt om het gebouw van de nieuwe staat tijdig op te trekken, gegrondvest op die Verklaring van de Rechten van de Mens, die de grote boodschap van het Franse volk aan de wereld betekende en nog betekent.

Vrijheid en gelijkheid werden onmiddellijk in het eerste artikel van die Rechten samengevat: „De mensen worden vrij en gelijk in rechten geboren en blijven dat”.

Vrijheid en gelijkheid betekenden: bevrijding van het volk uit onmondigheid en horigheid door eigen kracht; zij betekenden ook: erkenning van menselijke waardigheid in allen die een mensengelaat dragen; zij betekenden bovenal de geboorte van de politieke democratie in West-Europa, met uitzicht op een verdergaande, sociale democratie. Want deze Franse Revolutie, die in haar historische betrekkelijkheid gezien enkel de emancipatie was van de „derde stand”, de bourgeoisie en haar onmiddellijke aanhang, is even ver boven deze klassensituatie uitgestegen als zij buiten het nationale kader is getreden, waarin zij was vervat. Dat heeft haar een universele betekenis gegeven tot op de huidige dag.

Heel merkwaardig is het scherpe besef, tegenover volk en mensheid een missie te vervullen, dat zo velen, van hoog tot laag, in die bewogen revolutie-jaren heeft vervuld. „Gij hebt,” zo spreekt een afgevaardigde zijn medeleden toe, „een Verklaring willen maken, die voor alle mensen en voor alle naties geschikt is. Het is een verbintenis, die gij tegenover heel Europa hebt aangegaan!” Inderdaad was er in heel Europa een ongelijkmatige en latente revolutionaire sfeer, die vanuit Frankrijk een universele formule ontving. Zoals de vurige bewonderaar der Franse

Revolutie, de socialistische historicus Jean Jaurès het uitdrukt: „Met een grote historische zin heeft de Franse Revolutie, door een algemeen menselijk parool, een complete mensheid opgeroepen.” Er is geen twijfel aan, of dit parool heeft ook ver buiten Europa telkens opnieuw zijn weerklink gevonden bij al die volken, die hunnerzijds naar de vrijheid op weg zijn gegaan. Misschien ligt hierin de eigenlijke betekenis van die derde term, de Fraternité, de broederschap, die in 1790 nog bovenal in nationale zin werd opgevat, maar die toch van de aanvang af een universeler strekking, op de mensheid gericht, heeft ingehouden.

Het is in elk geval die universele strekking, die ons er toe dwingt, ons altijd weer opnieuw met de Franse Revolutie en haar kern-ideeën bezig te houden, die niet alleen op hun historische, maar ook actuele waarde te onderzoeken. Wat hebben de ideeën van vrijheid en gelijkheid, van broederschap of al-menselijke verbondenheid ons nu, in het midden van de Twintigste Eeuw, nog te zeggen, in verband met, maar ook los van die boeiende gebeurtenissen van meer dan anderhalve eeuw geleden, die wij tot de Franse Revolutie samenvatten?

Dat zal ons verder de rest van dit kwartiertje bezig houden. Toch dus nogal zwaar op de hand. Maar daarvoor zijn we dan ook in Nederland en niet in Parijs!

Vrijheid en gelijkheid, zoals zij in de eerste, idealistische jaren van de Franse Revolutie werden opgevat, komen nog het meest overeen met wat dienaangaande in de Klassieke Oudheid gold. Daar, in het Athene van Pericles, had de vrijheid, na de onderbreking der adelsheerschappij en de verdrijving der tirannen, een positieve inhoud gekregen door de grote gelijkheden voor alle vrije burgers: de isonomia, of gelijkheid voor de wet, de isotimia, het gelijk respect voor elken, en de isegoria, het gelijk recht van spreken en van politieke actie; bovendien blijkt uit Pericles' beroemde Grafrede een zekere gelijkheid van kansen. Overigens was van sociale gelijkheid geen sprake, waren niet alleen de vrouwen, vreemdelingen en slaven van al deze rechten verstoken, maar waren voor de armste klassen, de theten, ook de voornaamste ambten gesloten. Het merkwaardige is dat deze laatste klasse nooit van haar politieke rechten gebruik heeft gemaakt, die sociale ongelijkheid op te heffen. Een universeler mensenrecht werd pas in de sfeer van de Hellenistisch-Romeinse Stoa geboren; het werd door het Christendom wel overgenomen, maar, zoals Marx zou zeggen, tevens van de aarde in hemelse sferen getild en daar vervluchtigd. Eeuwenlang zou de officiële Christenheid de grote sociale verschillen, de slavernij inclus, met haar gezag volkomen dekken. Alleen in ketterse kringen klonk telkens opnieuw het protest, maar zonder duurzame resultaten.

In de 18e eeuw wordt de draad van de klassieke gedachtengang weer opgevat. Natuurrecht en redewet funderen dan opnieuw eisen van vrijheid en gelijkgerechtigdheid. Op deze rationalistische grondslag is met name de burgerlijke vrijheids-gedachte opgetrokken, die in 1789 triumfeert en de emancipatie van de burgerstand verkondigt. Dit blijft het wezenlijke kenmerk van de Franse Revolutie, die een burgerlijke was. Niet voor niets bleven de bezitlozen eerst van medezeggenschap in de vorm van actief en passief kiesrecht verstoken, evenzeer als soortgelijke categorieën in het oude Athene; ook werd sterk de nadruk gelegd op de veiligstelling van het eigendomsrecht.

In tweeërlei zin steeg die burgerlijke revolutie echter boven zich zelf uit. Ten eerste, zoals wij reeds zagen, door de universele vorm, waarin zij haar program aan de wereld presenteerde, n.l. als Verklaring van de Rechten van de Mens. Sindsdien zou elke onderdrukte groep of klasse, zouden arbeiders en vrouwen, slaven en gekleurde volken in hun emancipatiestrijd mede door de Franse Revolutie worden geïnspireerd.

Er is evenwel nog een tweede element of component in dit complexe historische geheel.

Naast de sterk rationalistische, op vrijmaking van het individu en zijn ont-plooiingsmogelijkheden gerichte stroming, waaruit in de 19e eeuw vooral het liberalisme zou voortspruiten, was er een sterk emotioneel geladen proces gaande. Hier was Rousseau de grote gangmaker geweest. In hem kwam een geheel nieuwe gevoelswereld aarzeland en tastend tot bewustzijn, die zich van talloze geestverwante naturen zou meester maken en hen tot een ware geestvervoering zou weten voort te stuwten. Rousseau is de grote profeet van het politieke Messianisme geweest, het stellig geloof, de wereld in het licht van een groots ideaal gelukkig te moeten maken. Het is een verwereldlijkte vorm van religie, die men terecht als een der hoofdoorsprongen van het moderne totalitarisme heeft aangewezen.

Er is één doorlopende lijn, in het groot gezien, van Rousseau's mystieke „algemeene wil”, die onbeperkt heersen moet, via Robespierre's „depotisme van de vrijheid tegenover de tirannie”, waarmee hij de dictatuur der Jacobijnen karakteri-

seerde, naar onze moderne partij-dictaturen op basis van politieke ideologie en massageestdrift. Haar radicaalste expressie vond deze romantische geestesstroming in de samenzwering van Gracchus Babeuf en zijn Gelijken, die via gewapende opstand en partijterreur de heilstaat op aarde wilde vestigen, waarin met name de gelijkheid op alle levensterreinen zou triomferen en het geluk voor allen in alle eeuwigheid zou worden gegarandeerd. Wat deze geëxalteerden, die voor geen geweld terugdeinsden, voor de geest zweefde, was de omvorming van eerst de natie, later de mensheid tot één grote federatie, één Broederschap.

Men is met Robespierre, de grote Onomkoopbare, niet klaar door in hem enkel de bezeten fanaticus te zien; volgend jaar, wanneer men in Frankrijk zijn tweehonderdste geboortedag gedenkt, zal voldoende blijken, hoezeer hij ook heden nog een omstreden en daarmee levende figuur is. Zijn naaste medewerker Saint-Just, de „aartsengel van de Dood“, die tallozen het schavot deed beklimmen, verwierf toch ook de onsterfelijkheid door de wijze waarop hij het recht op geluk proclameerde voor iedere sterveling: „Het geluk is een nieuw idee in Europa!“ waren zijn woorden. En Gracchus Babeuf, die bij al zijn overspannenheid, zal toch altijd door zijn oprechte solidariteit met de grote massa der verdrukten en ontrechten hier op aarde, de eerste verkondiger van het moderne Socialisme blijven.

Vrijheid en gelijkheid vragen in onze tijd een andere interpretatie en vormgeving dan tijdens de Franse Revolutie, zowel in haar individualistische, liberale als haar collectivistische totalitaire faze. Vrijheid is ook in onze tijd een bedreigd geestesgoed, door geen formele of institutionele waarborgen veilig te stellen.

Te dichtbij, naar tijd en plaats, is nog de situatie, waarin de meest primaire burgerlijke en individuele vrijheden ontbreken. Maar misschien is de totalitaire bedreiging op haar retour en de onverwoestbaarheid van het vrijheidsideaal zelf nergens duidelijker gebleken dan in de landen achter het IJzeren Gordijn. Er is echter een dieper reikend ondermijnende bedreiging van de vrijheid, die voortspuit uit de zelfvervreemdende, conformistische tendenties van de moderne massamenleving. De mens kan de vrijheid prijsgeven om aan de verantwoordelijkheid, die met haar verbonden is, te ontvluchten. Er is „angst voor de vrijheid“. Gelijkheid als maatschappelijk ideaal heeft altijd meer weerstanden opgeroepen dan de vrijheid. Te zeer leeft onder ons nog de vrees voor allerlei gelijkschakeling, om in een minimale gelijkheid meer dan een moreel gebod te zien. Er is een sterke neiging tot denivellering en tot accentuering van allerlei groepsverschillen, al of niet tot standsvorming verward. Terwijl wij in wezen, door allerlei standaardisering van onze behoeften en gewoonten, meer gelijk aan elkaar zijn dan ooit, zijn we ook meer verdwaald dan ooit. Wat men nog wel aanvaardt wil, is een zekere gelijkheid van kansen voor iedereen; waaraan trouwens in onze samenleving nog genoeg ontbreekt. Maar wat men zich niet afvraagt is, of een samenleving, die als één enorme concurrentiekampplaats met gelijke startcondities wordt opgevat, behalve voor gepatenteerde Strebers en uitslovers, ook maar enige bekoring zou bezitten.

Wat onze hedendaagse samenleving bovenal mist, dat is de erkenning van de gelijkwaardigheid van de medemens, zijn volwaardigheid als persoon in de sfeer van beroep en ontspanning. Wij, die zo vaak over onze vereenzaming horen klagen, en die zelf ook wel aan den lijve ondervinden, moeten onze medemens wat meer als gelijkwaardig deelgenoot, als partner in het grote avontuur, dat de mensheid meer en meer in onderling verband met elkaar onderneemt, leren zien en erkennen. Dat is de strekking van die derde term, Fraternité, broederschap, waarmee men in de Franse Revolutie ook al niet goed raad wist, maar waartegen wij bepaaldelijk een zekere weerzin hebben. „Human partnership“, menselijk deelgenootschap, zou in nuchterder termen zeer wel een der dringendste noden kunnen opheffen, waaraan onze samenleving ondanks alle politieke democratie en sociale zekerheid laboreert.

Zo kunnen de drie parolen van de Franse Revolutie in een nieuwe interpretatie, met een nieuwe inhoud ook voor onze tijd hun waarde behouden. Dat zij dan ook slechts gebrekkig in vervulling zullen gaan, behoort nu eenmaal tot ons menselijk tekort.

In Parijs danst men anno 1957 de Veertiende Juli evenzeer op een vulkaan als in 1790, toen men het op de puinhopen van de Bastille deed. De wereld is nooit erg ingericht geweest voor dansplaats. Maar mag ons dat beletten, er zo nu en dan, ter ere van de glanspunten uit onze menselijke geschiedenis, een dansfeestje te arrangeren? Wie de Parijsenaars wegens de bekommernissen van onze dagen zijn Quatorze Juillet misgunt, is een kniesoor. En wie als Nederlander, zij het op zijn zwaar-op-de-handse manier, de Veertiende Juli herdenkt, doet niet meer dan zijn eenvoudige historische plicht als Europeaan. Op een zomerse Zondagochtend is dat trouwens al heel wat. Voorzover U daaraan hebt willen meedoen, dank ik U wel bijzonder voor Uw aandacht.

Dr. B. W. SCHAPER

HET WOORD VAN DE WEEK

VERSCHIJNT
WEKELIJKS
14 JULI 1957

Frankering bij
Abonnement
UTRECHT

De Heer
Mevrouw
Mejuffrouw

Onbestelbare exemplaren
terug aan:
Oudegracht 152, Utrecht

Het Woord van de Week

Humanistische radiolezingen uitgesproken voor de Vara-microfoon.

Abonnementsprijs bij vooruitbetaling f 1,— p. kwart., losse numm. f 0,20, buitenland f 4,60 p.j.
Administratie: Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht, Postgiro 304960.